

GUUS EXTRA⁽²⁾

TAAL EN IDENTITEIT

DE VITALITEIT VAN MINDERHEIDSTALEN IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF⁽¹⁾

Abstract

The focus of this paper is on minority languages in a multicultural context from a phenomenological, demographic, and sociolinguistic perspective. From a phenomenological perspective (1), attention is paid to the relationship between language, ethnicity, and identity, and to the stereotyping of such concepts as “foreigners” and “integration”. From a demographic perspective (2), the utilization and effects of different criteria for the definition and identification of multicultural (school) population groups are taken into account, in particular the criteria of nationality, birth-country, ethnicity, and home language use. From a sociolinguistic perspective (3), data will be presented on the distribution and vitality of immigrant minority languages amongst pupils in Dutch primary and secondary schools. Moreover, outcomes on the vitality of immigrant and regional minority languages in the Netherlands are put in comparative perspective (4). With respect to the latter, the focus is on the vitality of Frisian in the city of Leeuwarden and the local dialect in the city of Maastricht. It will be shown that the vitality of *Maastrichts* has a remarkably strong position amongst the spectrum of minority languages that will be taken into account.

1. Fenomenologisch perspectief

Bij een bespreking van het thema “taal en identiteit” is het op voorhand van belang om erop te wijzen dat de literatuur over dit thema meer gekenmerkt wordt door waardengeladen normatieve retoriek dan door niet-gepassioneerde beschouwingen.

---

(1) Deze tekst is in eerdere vorm verschenen in een op beperkte schaal verspreide bundel van lezingen over de instandhouding van het Limburgs onder auspiciën van het Bureau Streektaal Nederlands-Limburg (2003).

(2) Babylon, Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving; Universiteit van Tilburg; www.uvt.nl/babylon

Onder meer Edwards (1985) heeft nadrukkelijk een pleidooi gehouden voor de tweede in plaats van de eerste benadering. Vragen over taal en identiteit zijn uiterst complex, niet in de laatste plaats omdat ze overwegend in verschillende disciplines gesteld worden. In de sociale wetenschappen wordt het begrip “identiteit” vaak zonder verwijzing naar empirische gegevens over taalgebruik besproken, terwijl in de taalwetenschap het omgekeerde geldt.

Het begrip “identiteit” is nauw verweven met de begrippen “etniciteit” en “nationalisme”. Vaak wordt ook gesproken van “etnische identiteit” en “nationale identiteit”. Het begrip “etnische identiteit” verwijst vaak naar de identiteit van etnische minderheidsgroepen in een natie-staat en benadrukt daarbij het anders-zijn in vergelijking met de meerderheid van inwoners. Anderzijds maken alle inwoners van een natie-staat deel uit van een etnische groep, hoewel meerderheidsgroepen zichzelf zelden als zodanig definiëren. In feite vormt het Griekse woord *ethnos* echter een verwijzing naar “natie”. Voor een uitvoerige bespreking van de begrippen “natie”, “nationaliteit” en “nationalisme” wordt verwezen naar Fishman (1989: 105-175).

Het onderwerp wordt verder gecompliceerd door het naast elkaar bestaan van de begrippen “nationale minderheid” en “etnische minderheid”. Meestal wordt daarbij bedoeld op respectievelijk autochtone en allochtone minderheidsgroepen die gebruik maken van respectievelijk autochtone en allochtone minderheidstalen. Door intergenerationele processen van taalverschuiving kan de communicatieve waarde van autochtone en allochtone minderheidstalen gereduceerd worden of zelfs verloren gaan (vgl. respectievelijk de status van het Fries in Nederland of die van het Nederlands in Australië). Ook al kunnen deze talen hun communicatieve waarde deels verliezen, dan nog kunnen deze talen een belangrijke symbolische waarde voor autochtone en allochtone minderheidsgroepen behouden. Terwijl meerderheidstalen in een natie-staat groepsgrenzen naar buiten markeren, markeren autochtone en allochtone minderheidstalen in een natie-staat groepsgrenzen naar binnen. Ofschoon de begrippen “nationaliteit” en “etniciteit” beide gestoeld zijn op groepsverbondenheid, lijkt het verschil tussen beide er allereerst een van schaalgrootte van de betrokken groepen.

De begrippen “etniciteit” en “etnische identiteit” duiken pas op als concepten in de sociale wetenschappen in de jaren zestig van de 20e eeuw en hebben een complexe lading (zie ook Verkuyten 1999). Ze kunnen verwijzen naar objectieve en/of subjectieve eigenschappen van meerderheids- en minderheidsgroepen in termen van een gedeelde herkomst, taal, religie, cultuur, geschiedenis, afstamming (*ancestry*) of ras. In alle gevallen wordt echter bedoeld op

feitelijke (objectieve) of veronderstelde (subjectieve) groepskenmerken. De begrippen “taal” en “etniciteit” zijn zo nauw met elkaar verbonden dat in de meest definities van “etniciteit” het begrip “taal” als deelcomponent optreedt. Voor Fishman (1977) vormt taal zelfs het meest karakteristieke kenmerk van etnische identiteit. Voor sommige minderheidsgroepen vormt taal echter in sterkere mate een kernwaarde van hun identiteit dan voor andere groepen (Smolicz 1980, 1992). Edwards (1985: 10) komt na een uitvoerige analyse van definities van “etnische identiteit” in een reeks van studies tot de volgende operationalisering:

Ethnic identity is allegiance to a group – large or small, socially dominant or subordinate – with which one has ancestral links. There is no necessity for a continuation, over generations, of the same socialisation or cultural patterns, but some sense of a group boundary must persist. This can be sustained by shared objective characteristics (language, religion, etc.), or by more subjective contributions to a sense of “groupness”, or by some combination of both. Symbolic or subjective attachments must relate, at however distant a remove, to an observably real past.

Het is onmogelijk om over etnische identiteit te spreken zonder verwijzing naar andere etnische identiteiten of naar nationale identiteit. De gelijkstelling van “taal” en “nationale identiteit” berust echter op een ontkenning van het bestaan van meerderheids- en minderheidstalen binnen de grenzen van elke natie-staat en vindt zijn wortels vooral in de Duitse Romantiek van het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw (zie Fishman 1989: 105-175, 270-287 en Edwards 1985: 23-27 voor een historisch overzicht). De gelijkstelling van Duits en Duitsland vormde een reactie op het rationalisme van de Verlichting en was mede gebaseerd op anti-Franse sentimenten. De term “nationalisme” verschijnt voor het eerst aan het eind van de 18e eeuw, de term “nationaliteit” pas honderd jaar later. Romanistische filosofen als Johann Gottfried Herder en Wilhelm van Humboldt legden de grondslag voor de opkomst van een taalnationalisme in Duitsland, waarbij de Duitse taal en natie superieur werden geacht boven de Franse. De Fransen lieten zich echter niet onbetuigd in het uitdrukken van hun gevoel voor het omgekeerde. Ofschoon elke natie gekenmerkt wordt door heterogeniteit, met inbegrip van talige heterogeniteit, hebben nationalistische bewegingen zich in hun gelijkstelling van taal en natie altijd beroepen op dit klassieke Europese discours.

Ook de Verenigde Staten zijn voor dit nationalisme niet immuun gebleven. De *English-only* beweging in de VS (*US English*) werd in 1983 opgericht uit vrees voor het groeiend aantal *Hispanics* op Amerikaanse bodem (Fishman 1988). Deze organisatie heeft zich van meetaf verzet tegen tweetalig onderwijs

Spaans-Engels, omdat dat zou leiden tot *identity confusion* en heeft tal van – vooralsnog vergeefse – pogingen ondernomen om de aanwijzing van Engels als de officiële taal van de VS een grondwettelijke basis te geven. De vooronderstelling hierbij was dat andere talen (in het bijzonder Spaans) de grondslagen van de natie-staat zouden ondermijnen. Dit nationalisme vond zijn voedingsbodem in een blanke protestantse Engelstalige elite (Edwards 1994: 177-178).

De relatie tussen taal en identiteit is geen statisch, maar een dynamisch gegeven dat vooral in de laatste decennia van de 20e eeuw aan sterke transnationale veranderingen onderhevig is geraakt. Deze veranderingen doen zich in Europa voor in drie verschillende arena's (Oakes 2001):

- * in de *nationale* arena's van de lidstaten van de Europese Unie (voortaan EU) staat de traditionele identiteit van de natie-staat ter discussie ten gevolge van grootschalige processen van migratie en minderheidsvorming;
- * in de *Europese* arena ontwikkelt zich door processen van samenwerking en voortschrijdende integratie het concept van een Europese identiteit;
- * in de *mondiale* arena doen zich processen voor van globalisering waardoor de wereld steeds kleiner wordt; door een voortschrijdende informatie- en communicatietechnologie verlopen communicatieprocessen bovendien steeds sneller.

Veranderingen in deze drie arena's hebben geleid tot de ontwikkeling van het concept van een transnationaal burgerschap en van een transnationale meervoudige identiteit. Inwoners van Europa identificeren zich in toenemende mate niet langer met een enkele natie-staat, maar geven steeds meer blijk van een meervoudige toerekening. De notie van een Europese identiteit werd voor het eerst door de EU verwoord in de *Declaration on European Identity* van december 1973 in Kopenhagen. Sindsdien hebben tal van supranationale instituties dit idee gepropageerd en bevorderd. De invoering van een Europese munteenheid in 2002 en de beoogde invoering van een Europese Grondwet hebben aan dit idee vooralsnog de meest tastbare bijdrage geleverd. In een bespreking van het begrip "Europese identiteit" wijst Oakes (2001: 127-131) erop dat de erkenning van meervoudige identiteiten een voorwaarde in plaats van een belemmering vormt voor de acceptatie van een Europese identiteit. De erkenning van meervoudige identiteiten is niet alleen relevant voor de traditionele inwoners van de lidstaten van de EU, maar ook voor nieuwkomers in Europa. Recent onderzoek van Phales & Swyngedouw (2002) onder de Turkse en Marokkaanse gemeenschap in Brussel leidt bijvoorbeeld tot de volgende conclusies:

While Turks and Moroccans share with Belgians a social-contract type of citizenship in Belgium, they also adhere to a communal type of lang-distance citizenship in Turkey and Morocco, which centres on a close linkage of national and religious attachments. We conclude that multiplicity is a key feature of minority perspectives on citizenship, which combine active participation in the national context of residence with enduring ethno-religious identification in the national context of origin.

Een transnationale, meervoudige identiteit en toerekening vragen om nieuwe competenties van inwoners van Europa in de 21e eeuw. Tot die nieuwe competenties behoort allereerst het vermogen om met toenemende diversiteit en heterogeniteit om te gaan (Van Londen & De Ruijter, 1999). Meertaligheid kan in deze context als kerncompetentie worden beschouwd. Daarbij doen zich processen voor van zowel convergentie als divergentie. Zowel in de Europese als in de mondiale arena ontwikkelt het Engels zich steeds meer tot *lingua franca* voor internationale communicatie (Oakes 2001: 131-136, 149-154). In Europa gaat dit ten koste van alle andere nationale talen van Europa, inclusief het Frans. In de nationale arena's van de lidstaten van de EU heeft een groeiend aantal allochtone inwoners daarnaast behoefte aan competenties in de talen van de landen van verblijf en herkomst.

In de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen in Nederland en in een bredere Europese context worden de begrippen *buitenlanders* en *integratie* sterk benadrukt (zie Extra & Verhoeven 1998). Naar allochtone minderheidsgroepen wordt allereerst vaak verwezen in termen van *buitenlanders/foreigners/étrangers/Ausländer*, ook in die gevallen waarin zij beschikken over de nationaliteit van het land waarin zij wonen. In het jargon van de EU wordt voorts gesproken over allochtone talen in termen van *non-territorial, non-regional, non-historical, non-indigenous* of *non-European languages*. De publieke oproep tot integratie is in opmerkelijk contrast met de taal van uitsluiting. Deze conceptuele uitsluiting is in hoge mate terug te voeren op een historisch nationaliteitsbesef dat op bloedverwantschap is gebaseerd. Dit besef vindt zijn wettelijke grondslag in het *jus sanguinis* ("recht van het bloed"). In landen met een langer immigratieverleden, in het bijzonder dominant Engelstalige immigratielanden als de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika en Australië, is het nationaliteitsbesef gebaseerd op het geboorteland en op het daarmee verbonden *jus soli* ("recht van de grond"). Toen Europeanen in het verleden hun continent van oorsprong verlieten en andere continenten koloniseerden, legitimeerden zij hun nationaliteitsaanspraken (en vooral die van hun nakomelingen) door de opname van het *jus soli* in de constituties van de landen waarin ze terecht kwamen. Bij deze grondwetbepalingen vond geen consultatie plaats

van de oorspronkelijke inwoners, zoals Indianen, Inuït, Zulu's of Aborigines in genoemde landen. Ondanks een toename van processen van immigratie en minderheidsvorming hielden Europeanen op hun continent van oorsprong tegelijkertijd echter meestal vast aan het *jus sanguinis*. In beide contexten handelden zij daarmee vooral uit verondersteld eigen belang.

Met dit verschillend nationaliteitsbesef zijn eerder genoemde kwalificaties onlosmakelijk verbonden. In de Verenigde Staten vormt een verwijzing naar *Amerikanen* een overkoepelende aanduiding van onderscheiden etnisch-culturele groepen zoals *Anglo-Americans*, *Afro-Americans* en *Latin-Americans* of *Hispanics*, terwijl met de kwalificatie *foreigners* wordt verwezen naar buitenlandse passanten zoals toeristen. Wanneer echter aan deze zijde van de Atlantische Oceaan de *Volkskrant* van 16 augustus 1996 de voorpagina voorziet van de koptekst *Jongeren negatiever over buitenlanders*, wordt niet bedoeld op veranderde attitudes van Nederlanders tegenover toeristen, maar op die van autochtone tegenover allochtone leeftijdgenoten in Nederland.

Een tweede hoofdkenmerk van de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen vormt de nadruk op *integratie*. Deze notie is populair vanwege zijn vaagheid en kan in feite verwijzen naar een heel spectrum van onderliggende concepten die variëren naar plaats en tijd (zie Kruyt & Niessen 1997 voor een comparatieve studie in vijf EU-landen sinds het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw). De uitersten van het spectrum bewegen zich tussen assimilatie en multiculturalisme. Het assimilatie-concept is gebaseerd op de premisse dat culturele verschillen tussen allochtone minderheidsgroepen en de autochtone meerderheid in de loop van de tijd moeten en zullen verdwijnen in een samenleving die ideaal-typisch als cultureel homogeen wordt opgevat. Aan de andere zijde van het spectrum is het multiculturalisme-concept gebaseerd op de premisse dat genoemde culturele verschillen een aanwinst zijn voor een pluralistische samenleving die culturele verscheidenheid beziet in termen van nieuwe bronnen en kansen. Terwijl vanuit het assimilatie-concept de nadruk ligt op unilaterale taken voor *nieuwkomers*, ligt vanuit het multiculturalisme-concept de nadruk op multilaterale taken voor alle inwoners in een sterk veranderende samenleving (zie ook Cohn-Bendit & Schmid 1992). In de praktijk stelt de gevestigde autochtone meerderheid vaak hoge eisen aan allochtone minderheidsgroepen in termen van assimilatie en is zij gewoonlijk zeer terughoudend in de bevordering of zelfs de acceptatie van culturele diversiteit als kenmerk van een toenemend multiculturele omgeving.

Het is interessant om de onderliggende assumpties van integratie in de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen op nationaal niveau te vergelijken met assumpties op het niveau van Europese samenwerking en regelgeving. Op Europees niveau benadrukken politici het belang van een goede balans tussen verlies en behoud van “nationale” normen en waarden. Een hoofdzaak in het publieke debat over zulke normen en waarden is culturele en linguïstische verscheidenheid in termen van zowel nationale als regionale talen (zie het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen). In deze context worden nationale en regionale talen vaak aangeduid als kernwaarden van culturele identiteit. Het is een paradoxaal verschijnsel dat in hetzelfde publieke debat allochtone minderheidstalen en -culturen gewoonlijk beschouwd worden als bronnen van achterstand en problemen en als obstakels voor integratie, terwijl nationale en regionale talen en culturen in een veranderende en zich uitbreidende EU worden opgevat als bronnen van verrijking en als randvoorwaarden voor Europese integratie.

2. Demografisch perspectief

Bij de identificatie van minderheidsgroepen als doelgroepen van overheidsbeleid en overheidsfaciliteiten doen zich in toenemende mate problemen voor. In Nederland heeft inmiddels meer dan de helft van de personen die behoren tot de doelgroepen van het minderhedenbeleid de Nederlandse nationaliteit. Als gevolg van naturalisaties wordt deze groep steeds groter. Identificatie via het nationaliteitscriterium geeft dan ook slechts een beperkt beeld dat bovendien aan steeds snellere erosie onderhevig is. Vanaf 1990 is in Nederland dan ook naarstig gezocht naar complementaire dan wel alternatieve identificatiecriteria. In de concept-nota *Registratie en Rapportage Minderhedenbeleid* van het Ministerie van BiZa (1991) is aanvankelijk voorgesteld om via de gemeentelijke bevolkingsadministratie (GBA) een uniform identificatiemodel uit te proberen waarin per inwoner antwoorden op de volgende vragen worden gezocht:

- * *In welk land bent u geboren?*
- * *In welk land is uw moeder geboren?*
- * *In welk land is uw vader geboren?*
- * *Tot welke bevolkingsgroep rekent u zich?*
- * *Wat is uw nationaliteit?*
- * *Wat was uw nationaliteit op 1 januari van dit jaar?*

De vraag *Tot welke bevolkingsgroep rekent u zich?* is uitgetoet in enkele haalbaarheidsanalyses in het kader van het *Rapportagesysteem Toegankelijkheid en Evenredigheid* (Roelandt & Veenman 1991, Verweij & Roelandt 1991). Aanvankelijk was het Ministerie van BiZa van plan de voorgestelde modelregistratie over te nemen. De reacties van betrokken instellingen en adviesorganen op de concept-nota waren echter zeer afwijzend inzake hantering van het subjectieve criterium zelftoerekening. Zo wees de Registratiekamer erop dat het voorgestelde registratiesysteem de privacy onvoldoende zou waarborgen en daarom in strijd zou zijn met de *Wet Persoonsregistraties*. Ook de Landelijke Advies- en Overlegraad (LAO) van minderhedenorganisaties verzette zich tegen registratie op grond van zelftoerekening vanwege het subjectieve karakter en mogelijk misbruik van dit criterium.

In de definitieve nota *Registratie en Rapportage Minderhedenbeleid* van het Ministerie van BiZa (1992) wordt daarom vooralsnog volstaan met de criteria nationaliteit en geboorteland (van de persoon en diens ouders) en wordt een beslissing over invoering in de gemeentelijke bevolkingsadministratie van een alternatieve identificatiewijze uitgesteld. Den Heeten & Verweij (1993) bieden een handleiding voor gemeenten met het oog op de voorgestelde registratiewijze. Erkend wordt dat op middellange termijn een andere identificatiewijze noodzakelijk kan zijn. Een definitief besluit tot al dan niet brede invoering van zo'n identificatiewijze zal echter pas kunnen worden genomen na nader onderzoek en overleg. Op basis van een summier *tour d'horizon* in het buitenland, waarbij het thuistaalcriterium overigens onbelicht blijft, stelt Verweij (1997) voor om het zelftoerekeningscriterium op te nemen in toekomstige bevolkingsstatistieken in die gevallen waarin het gecombineerde geboortelandcriterium ontoereikend is. Alvorens daartoe landelijk zou worden overgegaan, bepleit Verweij kleinschalige experimentele studies naar de validiteit en maatschappelijke acceptatie van het zelftoerekeningscriterium, gelet op het subjectieve en historisch belaste karakter ervan.

Identificatie via het gecombineerde geboortelandcriterium (geboorteland van de betreffende persoon en/of diens moeder en/of vader) geeft zicht op de omvang van een groot aantal mindeheidsgroepen van de eerste en tweede generatie. Tabel 1 laat de effecten van beide criteria zien voor de samenstelling van de Nederlandse bevolking op 1-1-1999 volgens het CBS (2000).

Groepen (x1000)	GL-PMV	Nationaliteit	Vershil
Nederlanders	13.061	15.097	+ 2.036
Turken	300	102	- 198
Marokkanen	252	129	- 123
Surinamers	297	11	- 286
Antillianen	99	-	- 99
Italianen	33	18	- 15
(vm.) Joegoslaven	63	22	- 41
Spanjaarden	30	17	- 13
Somaliërs	27	9	- 18
Chinezen	28	7	- 21
Indonesiërs	407	8	- 399
Overige groepen	1.163	340	- 823
Totaal	15.760	15.760	-

Tabel 1 Bevolking van Nederland (x1000) op 1-1-1999 op basis van het gecombineerde geboortelandcriterium (GL-PMV) en het nationaliteitscriterium (CBS 2000)

Vergeleken met het gecombineerde geboortelandcriterium leidt het nationaliteitscriterium tot een zeer opmerkelijke onderschatting van de multiculturele samenstelling van Nederland (zie ook Bijlsma & Koopmans 1994 voor een bespreking van sterke criterium-effecten). Ook de verschillende geboortelandcriteria laten grote onderlinge verschillen zien binnen en tussen groepen. Voorts is in Tabel 1 in de geboortelandkolom sprake van een zeer omvangrijke niet-gespecificeerde groep "Overigen". Voor andere groepen dan vermeld in Tabel 1 (zoals Molukkers) kunnen slechts globale schattingen worden gegeven, terwijl de criteria voor deze schattingen bovendien onduidelijk zijn. Het (gecombineerde) geboortelandcriterium is dus evenmin zonder identificatieproblemen. Gebruikmaking van dit criterium leidt minstens in de volgende gevallen in feite tot non-identificatie:

- * een in omvang toenemende groep van derde en volgende generaties (vgl. Turken en Marokkanen in Nederland);
- * verschillende etnisch-culturele groepen uit eenzelfde herkomstland (vgl. Turken en Koerden uit Turkije);

- * eenzelfde etnisch-culturele groep uit verschillende herkomstlanden (vgl. Chinezen uit China en Vietnam);
- * etnisch-culturele groepen zonder territoriumstatus (vgl. Roma/Sinti);
- * personen die in meer dan één herkomstland hebben gewoond (vgl. vluchtelingen).

Vastgesteld kan worden dat zowel het nationaliteitscriterium als het (gecombineerde) geboortelandcriterium in intergenerationeel opzicht steeds meer aan erosie onderhevig zijn. Deze erosie in identificatiemogelijkheden vormt geen typisch Nederlands verschijnsel. In landen met een langer immigratieverleden, in het bijzonder in dominant Engelstalige immigratielanden als Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika, worden om deze reden via periodiek bevolkingsonderzoek onder meer gegevens verzameld over zelftoerekening/ethniciteit (*To which ethnic group do you consider yourself to belong?*) en thuistaalgebruik (zie Extra e.a. 2002 voor een uitvoerige vergelijking van deze vier landen). Dergelijke gegevens worden beschouwd als kernindicatoren voor het lidmaatschap van verschillende etnisch-culturele groepen. In Tabel 2 worden de voornaamste voor- en nadelen van genoemde identificatiecriteria samengevat (zie ook Broeder & Extra 1998: 4).

Criterion	Voordelen	Nadelen
Nationaliteit (NAT) (PVM)	<ul style="list-style-type: none"> - objectief - relatief eenvoudig vast te stellen 	<ul style="list-style-type: none"> - (intergenerationele) erosie door naturalisatie of dubbele NAT - NAT niet altijd indicatief voor etniciteit/identiteit - sommige (m.n. ex-koloniale) groepen hebben NAT van immigratieland
Geboorteland (GL) (PVM)	<ul style="list-style-type: none"> - objectief - relatief eenvoudig vast te stellen 	<ul style="list-style-type: none"> - intergenerationele erosie door geboorten in immigratieland - GL niet altijd indicatief voor etniciteit/identiteit (bv. Nederlanders geboren in buitenland) - onveranderlijk/deterministisch: doet geen recht aan dynamiek van de samenleving (in tegenstelling tot alle andere criteria)
Zelftoerekening (ZT)	<ul style="list-style-type: none"> - raakt de kern van de identificatievraag <i>Tot welke bevolkingsgroep rekent u zich?</i> - emancipatorisch: ZT komt tegemoet aan de eigen beleving van etniciteit/identiteit 	<ul style="list-style-type: none"> - per definitie niet objectief en mede bepaald door tijdgeest - eenvoudige ZT mogelijk (bv. Turkse Nederlanders) - historisch belast (vooral door Tweede Wereldoorlog)
Thuis taal	<ul style="list-style-type: none"> - thuis taal is meest opvallend etniciteits-criterium in communicatieprocessen - thuis taalgegevens leveren cruciale bouwstenen voor overheidsbeleid (bv. voorlichting, onderwijs) 	<ul style="list-style-type: none"> - complex criterium (wie spreekt wanneer welke taal tegen wie?) - taal niet altijd kernwaarde van etniciteit/identiteit (bv. Nederlanders in Australië) - moeilijk bruikbaar voor eenpersoonshuishoudens

Tabel 2

Criteria voor de definitie en identificatie van bevolkingsgroepen in een multiculturele samenleving (PVM = gecombineerd criterium m.b.t. persoon, vader en moeder)

Tabel 2 maakt duidelijk dat er geen koninklijke demografische weg voorhanden is en dat verschillende identificatiecriteria elkaar kunnen aanvullen en versterken. Gelet op de afnemende betekenis van nationaliteits- en geboortelandcriteria, vormt het gecombineerde criterium van zelftoerekening en thuistaalgebruik een potentieel alternatief voor inzicht in de multiculturele samenstelling van bevolkingsgroepen.

Eenduidige gegevens over thuistaalgebruik worden in Nederland vooralsnog niet op landelijke schaal verzameld. Toch levert een periodieke verzameling van gegevens over thuistaalgebruik niet alleen cruciale bouwstenen op voor algemene bevolkings- en leerlingstatistieken, maar ook voor op specifieke allochtone groepen te richten overheidsbeleid. Goede voorbeelden van dergelijk overheidsbeleid zijn voorlichting in allochtone talen over burgerrechten en burgerplichten en onderwijs in allochtone talen. Voor beleidsvragen over onderwijs Nederlands als tweede taal en onderwijs in allochtone talen leveren gegevens over thuistaalgebruik belangrijke meerwaarde op in vergelijking met de criteria nationaliteit, geboorteland en etniciteit. Met thuistaalgebruik als criterium voor onderwijsfaciliteiten komen ten slotte potentieel relevante, maar vooralsnog onderbelichte doelgroepen in beeld.

In Extra e.a. (2002) zijn langdurige ervaringen met periodiek bevolkingsonderzoek in kaart gebracht van vier eerder genoemde niet-Europese dominant Engelstalige immigratielanden, te weten Australië, Canada, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten. Daarbij zijn aanzienlijke verschillen geconstateerd in de aard van de onderzoeksvragen, zowel tussen landen als binnen landen in de loop van de tijd. Gelet op deze verschillen is het niet eenvoudig om vergelijkend crossnationaal en/of longitudinaal onderzoek te doen naar de beschikbare statistische gegevens. Tabel 3 biedt een overzicht van de wijze waarop in deze vier landen in recent bevolkingsonderzoek bevolkingsgroepen worden gedefinieerd en geïdentificeerd.

Vragen in bevolkings- onderzoek	Austra- lië 2001	Canada 2001	ZA 2001	VS 2000	Dekking
1 Staatsburgerschap	+	+	+	+	4
2 Geboorteland van de persoon	+	+	+	+	4
3 Geboorteland van de ouders	+	+	-	-	2
4 Etniciteit (herkomst)	-	+	-	+	2
5 Afstamming (<i>ancestry</i>)	+	+	-	+	3
6 Ras	-	+	+	+	3
7 Moedertaal	-	+	-	-	1
8 Taalgebruik thuis	+	+	+	+	4
9 Taalgebruik op het werk	-	+	-	-	1
10 Beheersing van lands- taal/talen	+	+	-	+	3
11 Godsdienst	+	+	+	-	3
Totaal van bevraagde dimensies	7	11	5	7	30

Tabel 3 Overzicht van vragen in recent bevolkingsonderzoek in vier niet-Europese dominant Engelstalige immigratielanden

Zowel de aard als het aantal van de vragen is per land verschillend, met Canada in een toppositie qua aantal vragen. Slechts drie vragen zijn in elk van de vier landen gesteld, terwijl twee vragen slechts in één land zijn gesteld. Over taal zijn de meeste vragen gesteld, te weten vier verschillende vragen.

Vragen over afstamming (*ancestry*), etniciteit of ras (*race*) zijn in elk van de landen problematisch, te beginnen met het onderscheid tussen deze drie concepten alleen al. Soms worden afstamming en etniciteit als equivalentie begrippen opgevat, zoals in de Verenigde Staten (vraag in 2000: *What is this person's ancestry or ethnic origin?*) of in Canada (vraag in 2001: *To which ethnic*

or cultural group(s) did this person's ancestors belong?). In Australië heeft de vraagstelling in 2001 alleen betrekking op *ancestry* en niet op *ethnicity* (vraag: *What is the person's ancestry?*, met als toelichting voor respondenten: *Consider and mark the ancestries with which you most closely identify. Count your ancestry as far as three generations, grand parents and great grand parents*). Voorzover onderscheid wordt gemaakt tussen etniciteit en afstamming, heeft het eerste begrip meer betrekking op de huidige zelfdefinitie van de respondent en het tweede meer op diens voorouders. Hoe respondenten beide begrippen in feite zelf interpreteren blijft echter een zeer moeilijk oplosbaar probleem. Terwijl over etniciteit slechts één vraag wordt gesteld in twee van de vier landen, worden over taal vier vragen gesteld in één tot vier landen. Alleen in Canada zijn al deze vier vragen gesteld. "Moedertaal" (vraag 7) is daarbij geoperationaliseerd als *language first learnt at home in childhood and still understood*, terwijl de vragen 8 en 9 betrekking hebben op *most often used at home/work*. Tabel 3 maakt de meerwaarde van taalvragen duidelijk voor de definitie en identificatie van multiculturele populaties, in het bijzonder de meerwaarde van de vraag over "thuis taal" in plaats van de vragen over de diffuse begrippen "moedertaal" en "etniciteit". De taalvragen in de besproken landen verschillen niet alleen in hun precieze vraagstelling en/of toelichting daarop, maar vormen ook een directe of indirecte grondslag voor onderwijsbeleid met betrekking tot Engels en andere talen. Concluderend stellen we vast dat grootschalige taalpeilingen niet alleen zinvol zijn, maar ook gebaat zijn met zowel *eenduidige* als *meervoudige* vragen over taalgebruik.

3. Sociolinguïstisch perspectief

In de periode 1997-2000 zijn tegen de besproken achtergrond in 13 gemeenten in Nederland taalpeilingen uitgevoerd in scholen voor basis- en voortgezet onderwijs, met als doelstellingen:

- * het verwerven van inzicht in de distributie en vitaliteit van allochtone thuistalen van leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs;
- * het onderzoeken van de statistische meerwaarde van het thuistaal criterium voor de definitie en identificatie van multiculturele schoolpopulaties;
- * het leveren van bouwstenen voor lokaal beleid inzake het aanbod van allochtone talen in het basis- en voortgezet onderwijs;

* het verhogen van het bewustzijn over de meertaligheid van allochtone leerlingen en het tegengaan van de negatieve beeldvorming hierover. Voor een bespreking van de onderzoeksmethode en de verwerking en analyse van de gehanteerde vragenformulieren voor leerlingen wordt verwezen naar Extra e.a. (2002). Tabel 4 bevat een overzicht van het inwonertal, de leerlingenpopulatie, het leerlingensample en de dekking van de leerlingenpopulatie in alle deelnemende gemeenten in genoemde periode.

Nr	Basisonderwijs	Jaar van afname	Inwonertal*	Leerlingenpopulatie*	Leerlingensample	Populatie-dekking
1	Bergen op Zoom	1997	63.233	6.103	4.998	82%
2	Breda	2000	160.651	14.577	10.358	71%
3	Den Haag	1999	440.743	38.064	27.900	73%
4	Heerlen	1997	96.143	8.218	6.827	83%
5	Helmond	1999	79.340	8.102	7.634	94%
6	Kerkrade	1997	52.445	4.073	2.857	70%
7	Leeuwarden	1999	88.762	7.363	6.037	82%
8	Maastricht	2000	122.070	9.734	9.519	98%
9	Nieuwegein	1999	62.678	5.741	4.371	76%
10	Purmerend	1999	68.431	7.417	6.301	85%
11	Roosendaal	1999	74.069	7.427	6.398	86%
12	Utrecht	2000	233.667	17.598	10.517	60%
Totaal basisonderwijs			1.542.232	134.417	99.460	74%

Nr	Voortgezet onderwijs	Jaar van afname	Inwonertal*	Leerlingenpopulatie*	Leerlingensample	Populatie-dekking
1	Breda	2000	160.651	11.712	8.447	72%
2	Den Haag	1997	442.159	19.956	13.718	69%
3	Deventer	2000	83.956	5.267	3.051	58%
4	Helmond	2000	80.098	4.883	4.537	93%
5	Maastricht	2000	122.070	7.179	5.069	71%
6	Utrecht	2000	233.667	11.348	4.629	41%
Totaal voortgezet onderwijs			1.122.601	60.345	39.451	65%

Tabel 4 Overzicht van uitgevoerde gemeentelijke taalpeilingen (1997-2000) en van de totale onderzoekspopulatie (* bron: StatLine, www.cbs.nl)

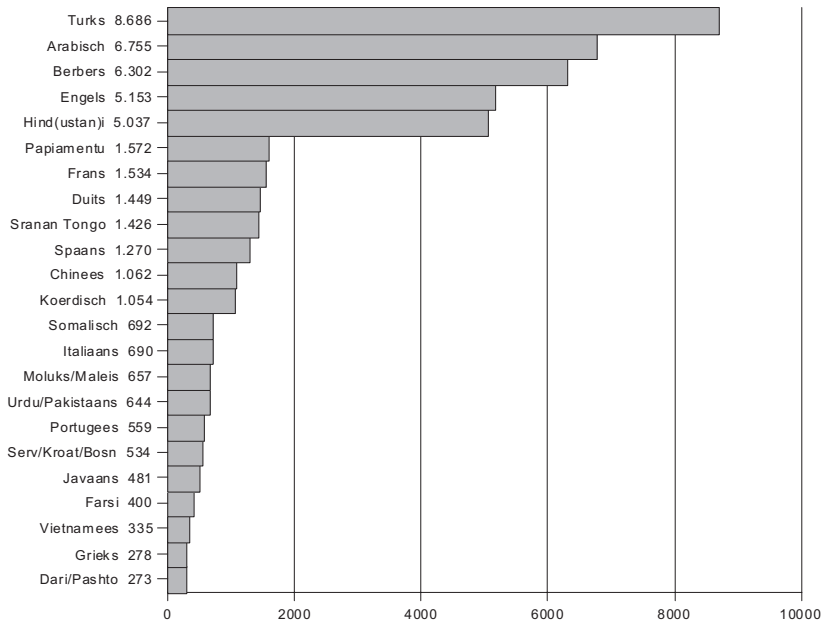
Over elk van deze gemeentelijke taalpeilingen zijn in onderlinge samenwerking tussen Babylon (Universiteit van Tilburg) en Sardes (Adviesbureau Utrecht) lokale rapportages opgesteld ten behoeve van de Dienst Onderwijs van genoemde

gemeenten. Voorts is separaat een integrale publicatie verschenen over de uitkomsten van alle lokale taalpeilingen in het basis- en voortgezet onderwijs (zie Extra e.a. 2002).

De totale onderzoekspopulatie in Tabel 4 bestaat uit 138.911 leerlingen, te weten 99.460 leerlingen in het basisonderwijs en 39.451 leerlingen in het voortgezet onderwijs. Bij de in totaal 13 betrokken gemeenten is zowel sprake van regionale spreiding als van variatie in omvang. Wat het eerste betreft: 4 gemeenten liggen in de Randstad, 4 in Noord-Brabant, 3 in Limburg en 2 in het Noord-Oosten van Nederland. Wat het tweede betreft: 2 gemeenten behoren tot de grootste vier van Nederland (Den Haag en Utrecht) en van de overige 11 gemeenten tellen er 3 méér en 8 minder dan 100.000 inwoners. In de twee meest Noordelijke en Zuidelijke gemeenten (Leeuwarden en Maastricht) is tevens de status van het Maastrichts en Fries onderzocht als exemplarisch voor autochtone stads/strektalen met een relatief hoog prestige. Met dit alles is uiteraard niet gezegd dat er sprake is van een 'representatief' sample voor Nederland. Wel is sprake van het eerste grootschalige onderzoek waarbij de distributie en vitaliteit van allochtone talen in Nederland stelselmatig is onderzocht.

Een eerste belangrijke uitkomst van de uitgevoerde taalpeilingen in 13 gemeenten is dat bij 31.548 van de 99.460 leerlingen in het basisonderwijs (32%) en bij 11.178 van de 39.451 leerlingen in het voortgezet onderwijs (28%) thuis één of meer allochtone talen worden gebruikt naast of in plaats van Nederlands. In totaal konden 96 andere thuistalen dan Nederlands bij deze leerlingen worden getraceerd. Een klein aantal allochtone talen wordt relatief frequent genoemd en een groot aantal allochtone talen relatief infrequent. In de totale lijst van 96 talen worden 23 talen vaker dan 200 maal genoemd en 13 talen slechts éénmaal. Figuur 1 biedt een proportioneel beeld van deze 23 meest frequent genoemde thuistalen.

Figuur 1 Overzicht van de 23 meest frequent genoemde allochtone thuistalen door leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs in 13 gemeenten in Nederland

Het aandeel van het totaal aantal vermeldingen van deze 23 meest genoemde allochtone thuistalen op het totaal aantal vermeldingen van alle allochtone thuistalen is 96%. Van de 23 talen hebben er 7 de status van nationale talen van de Europese Unie, de overige talen zijn overwegend van Aziatische of Afrikaanse herkomst. Voor een uitvoerige bespreking van de status en het gebruik van een groot aantal van deze 23 talen in Nederland (alsmede van Romanes) wordt verwezen naar Extra & De Ruiter (2001).

Op basis van de gecombineerde uitkomsten van de taalpeilingen in het basis- en voortgezet onderwijs in 13 Nederlandse gemeenten zijn de 23 meest genoemde allochtone thuistalen in pseudolongitudinaal perspectief geplaatst. Daarbij is sprake van een momentopname van leerlingen in zeven verschillende leeftijdsgroepen, in leeftijd variërend van 4-17 jaar. Er wordt telkens gesproken van taalgroepen. Het begrip *taalgroep* is een afgeleide van het antwoord van leerlingen op de vraag welke andere talen bij hen thuis in plaats van of naast Nederlands worden gebruikt. Op grond van het antwoordpatroon kunnen leerlingen tot meer dan één taalgroep behoren. Per taalgroep worden telkens vier

taaldimensies voor zeven leeftijdsgroepen in de vorm van pseudolongitudinale figuren weergegeven en toegelicht. Het gaat daarbij om de dimensies taalvaardigheid, taalkeuze, taaldominantie en taalpreferentie. De 18-jarigen zijn in deze analyses, gelet op hun relatief geringe aantal, buiten beschouwing gelaten. Daarnaast wordt telkens per taalgroep in de vorm van tabellen informatie gegeven over het aantal leerlingen in elk van deze leeftijdsgroepen (a), over de geboortelanden van de leerlingen en hun ouders (b) en over andere talen die thuis bij de desbetreffende taalgroep gebruikt worden (c). Mede gelet op mogelijke non-respons van leerlingen op specifieke taaldimensies geschiedt de toelichting van de figuren in de vorm van percentages per dimensie. De operationalisering van deze dimensies is als volgt:

- * *taalvaardigheid*: de mate waarin de desbetreffende taal wordt verstaan;
- * *taalkeuze*: de mate waarin de desbetreffende taal meestal dan wel even vaak als Nederlands wordt gebruikt met de moeder;
- * *taaldominantie*: de mate waarin de desbetreffende taal het beste dan wel even goed als Nederlands wordt gesproken;
- * *taalpreferentie*: de mate waarin de desbetreffende taal het liefste dan wel even graag als Nederlands wordt gesproken.

Bij de operationalisering van de eerste en tweede dimensie (respectievelijk taalvaardigheid en taalkeuze) is gestreefd naar een maximaal bereik, d.w.z. dat het aantal leerlingen dat aan het criterium voldoet zo groot mogelijk is. In het verlengde van deze analyses is op basis van genoemde vier dimensies een cumulatieve taalvitaliteitsindex (TVI) geconstrueerd voor de onderzochte talen. Deze TVI is gebaseerd op de gemiddelde waarden van de gepresenteerde scores voor elk van de vier taaldimensies. Het gaat bij deze TVI per definitie om een arbitraire index, waarbij *gekozen* dimensies met *gekozen* operationalisering *gelijk* worden gewogen (zie Extra e.a. 2002: 128-129 voor een inhoudelijke en statistische argumentatie voor het onderscheid tussen deze dimensies). In Tabel 5 wordt een overzicht gegeven van de uitkomsten van de analyses voor de top-23 van taalgroepen bij leerlingen van 4-13 jaar in het basisonderwijs in alle 12 deelnemende gemeenten samen, inclusief de uitkomsten voor het Fries en Maastrichts in respectievelijk Leeuwarden en Maastricht.

Taalgroep	Taal-vaardigheid	Taal-keuze	Taal-dominantie	Taal-preferentie	TVI
Maastrichts	95	83	74	74	81
Turks	97	86	55	48	71
Dari/Pashto	89	88	59	48	71
Somalisch	93	88	47	47	69
Farsi	92	81	50	50	68
Urdu/Pakistaans	93	76	44	49	66
Berbers	94	79	42	41	64
Chinees	90	78	44	39	63
Serv./Kroat./Bosn.	90	72	37	43	60
Arabisch	90	64	38	41	58
Grieks	92	57	34	40	56
Koerdisch	86	61	39	36	56
Vietnamees	85	73	34	32	56
Papiamentu	86	55	36	44	55
Portugees	86	54	25	39	51
Fries	90	43	30	38	50
Hind(ustan)ji	89	43	24	34	47
Spaans	80	46	21	33	45
Italiaans	71	34	26	39	43
Moluks/Maleis	76	31	16	33	39
Engels	76	26	18	34	38
Javaans	72	31	20	25	37
Sranan Tongo	73	25	13	27	35
Duits	74	26	15	25	35
Frans	65	30	14	24	33

Tabel 5 Taalvitaliteit per taalgroep en taaldimensie bij leerlingen van 4-13 jaar in het basisonderwijs inclusief, Fries en Maastrichts (in %, TVI in cumulatieve %)

Tabel 5 laat allereerst een ongeëvenaarde vitaliteit van het Maastrichts zien in vergelijking met alle andere talen, inclusief het Fries waarvan de vitaliteit temidden van alle allochtone talen relatief gering is. Voor een uitvoerige bespreking van de status van het Fries in Friesland wordt verwezen naar De Jong & Riemersma

(1994) en Ytsma (1995). Voorts is de hoge vitaliteit van het Turks opmerkelijk, vergeleken met die van talen als het Dari/Pashto, Somalisch of Farsi. Het Turks heeft in Nederland immers een veel langere migratiegeschiedenis dan de andere talen. Voor de leerlingen van 4-17 jaar zijn de volgende percentages voor geboorte in Nederland vastgesteld in genoemde vier taalgroepen: Turks 78%, Somalisch 36%, Farsi 20% en Dari/Pashto 5% (zie Extra e.a. 2002: 151). Lage gemiddelde waarden kunnen worden geconstateerd voor de talen waarmee het Nederlands in een koloniale taalcontactsituatie heeft verkeer, te weten Hind(ustan)i, Moluks/Maleis, Javaans en Sranan Tongo. Papiamentu onttrekt zich in Tabel 5 enigszins aan dit patroon. Lage gemiddelde waarden tekenen zich ook af voor Engels, Duits en Frans die in veel gevallen eerder op een schooltaalstatus dan op een thuistaalstatus kunnen bogen. Ten slotte is de hogere vitaliteit van Berbers dan van Arabisch op nagenoeg alle dimensies een opmerkelijke uitkomst.

4. Status en vitaliteit van het Maastrichts

In de context van deze publicatie besteden we speciale aandacht aan de gegevens over het Maastrichts. Deze gegevens zijn gebaseerd op de afgenomen taalpeilingen in zowel het basis- als voortgezet onderwijs in Maastricht (zie Tabel 4) en wel voor zeven leeftijdsgroepen van 4-17 jaar. Tabel 6 geeft de distributie per leeftijdsgroep weer, Tabel 7 de distributie van geboortelanden van leerlingen en hun ouders, en Tabel 8 de distributie van andere thuistalen naast Maastrichts.

Leeftijdsgroep	4/5	6/7	8/9	10/11	12/13	14/15	16/17	Onbekend	Totaal
N leerlingen	1.200	1.146	1.459	1.497	982	823	330	173	7.610

Tabel 6 Aantal leerlingen per leeftijdsgroep met Maastrichts als thuistaal

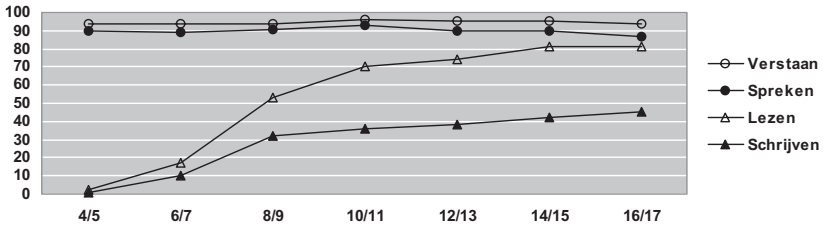
Geboorteland	Leerling		Moeder		Vader	
Nederland	7.425	98%	7.162	94%	6.952	91%
België	46	1%	95	1%	115	2%
Duitsland	18	-	45	1%	57	1%
Indonesië	-	-	38	-	56	1%
Marokko	6	-	19	-	42	1%
Turkije	1	-	18	-	39	1%
Overige landen	70	1%	97	1%	192	3%
Onbekend	44	1%	136	2%	157	2%
Totaal	7.610	100%	7.610	100%	7.610	100%

Tabel 7 Geboorteland van leerlingen en hun ouders met Maastrichts als thuistaal

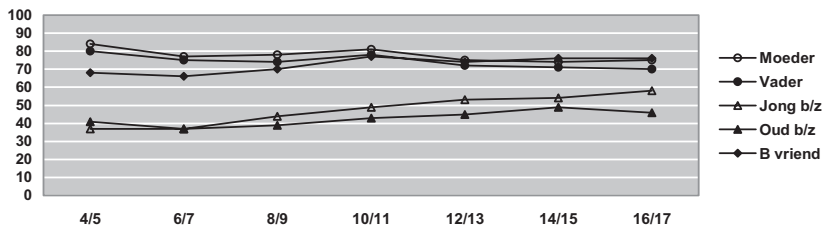
Engels	269	Italiaans	52	Arabisch	37
Duits	161	Moluks/Maleis	49	Turks	31
Frans	97	Spaans	46	Andere talen	151

Tabel 8 Talen die bij de Maastrichtse taalgroep thuis gebruikt worden naast Maastrichts

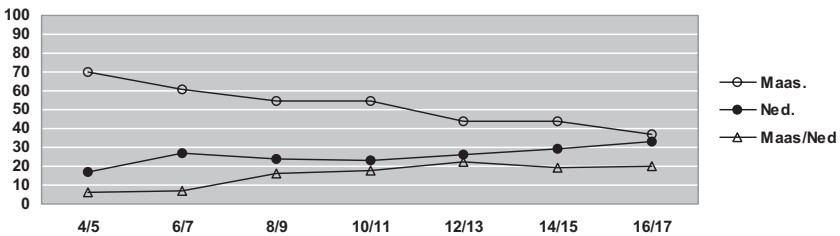
In de Figuren 2-5 wordt in gecombineerde leeftijdsgroepen van 4-17 jaar een pseudolongitudinaal beeld geschetst van de eerder genoemde dimensies taalvaardigheid, taalkeuze, taaldominantie en taalpreferentie.

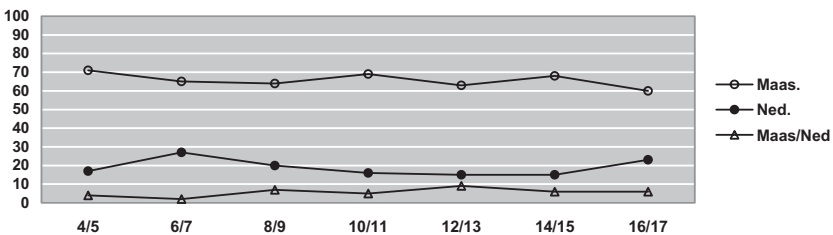
Figuur 2 Taalvaardigheid in het Maastrichts

Figuur 3 Taalkeuze voor het Maastrichts

Figuur 4 Taal dominantie in het Maastrichts en Nederlands

Figuur 5 Taalpreferentie voor het Ma

Verreweg de meeste leerlingen en ouders zijn in Nederland geboren. Naast of in plaats van Maastrichts worden relatief vaak andere talen als thuistalen genoemd, vooral Engels en Duits.

Taalvaardigheid(Figuur 2). De gerapporteerde mondelinge vaardigheden verstaan/spreken zijn bij 4-5 jaar zeer hoog ontwikkeld (respectievelijk 94/90%) en blijven dat ook tot 16-17 jaar (respectievelijk 94/87%). De gerapporteerde schriftelijke vaardigheden vertonen vanaf 6-7 jaar een stijgende lijn naar 16-17 jaar: voor lezen van 17-81% en voor schrijven van 10-45%.

Taalkeuze(Figuur 3). Met de moeder wordt in licht afnemende mate meestal Maastrichts gesproken (84-75%), met de vader eveneens (80-70%). Met jongere broers/zussen, oudere broers/zussen en beste vrienden geschiedt daarentegen het omgekeerde, van 4-17 jaar respectievelijk oplopend van 37-58%, 41-46% en 68-76%.

Taaldominantie(Figuur 4). Er treedt convergentie op in de gerapporteerde dominantie van het Maastrichts vs. Nederlands, respectievelijk dalend van 70-37% en stijgend van 17-33%. Gebalanceerde tweetaligheid wordt in een toenemende mate van 6-20% gerapporteerd.

Taalpreferentie(Figuur 5). Maastrichts is de favoriete taal in alle leeftijdsgroepen, ofschoon een voorkeur voor Maastrichts in licht afnemende mate wordt uitgesproken (71-60%) en een voorkeur voor Nederlands in licht toenemende mate (17-23%). In een bandbreedte van 2-9% van alle leeftijdsgroepen wordt geen voorkeur uitgesproken voor één van beide talen.

5. Ten slotte

In deze bijdrage is aandacht besteed aan minderheidstalen in een multiculturele context vanuit fenomenologisch, demografisch en sociolinguïstische perspectief en vanuit het perspectief van allochtone en autochtone taalvariatie in Nederland. Andere perspectieven zijn buiten beschouwing gebleven. Dat geldt in het bijzonder voor taalpolitieke en onderwijskundige perspectieven en voor de uitkomsten van internationaal vergelijkend onderzoek op genoemde terreinen. Voor een uitvoerige bespreking van elk van deze perspectieven wordt verwezen naar Extra & Yağmur (2002; 2004), terwijl Kroon & Vallen (2004) verschillende perspectieven bieden op de relatie tussen dialect en school(prestaties) in Limburg.

Bibliografie

- BIJLSMA, T. & F. KOOPMANS
 1994, "Allochtonen in de vaderlandse statistieken", *Facta. Sociaal-Wetenschappelijk Magazine*, 2 (6), pp. 16-20.
- BROEDER, P. & G. EXTRA
 1998, *Language, ethnicity and education. Case studies of immigrant minority groups and immigrant minority languages*, Clevedon, Multilingual Matters.
- BUREAU STREEKTAAL NEDERLANDS-LIMBURG
 2003, *Het symposium van 24 mei 2002: 't Is neet allein 'n kwestie van gedöld*, Maastricht, Road veur 't Limburgs.
- CBS
 2000, *Allochtonen in Nederland 1999*, Voorburg, CBS.
- COHN-BENDIT, D. & TH. SCHMID
 1992, *Heimat Babylon. Das Wagnis der multikulturellen Demokratie*, Hamburg, Hoffmann & Campe.
- EDWARDS, J.
 1985, *Language, society and identity*, Oxford, Basil Blackwell.
- EDWARDS, J.
 1994, *Multilingualism*, London, Routledge.
- EXTRA, G., R. AARTS, T. VAN DER AVOIRD, P. BROEDER & K. YAGMUR
 2001, *Meertaligheid in Den Haag: de status van allochtone talen thuis en op school*, Amsterdam, European Cultural Foundation.
- EXTRA, G., R. AARTS, T. VAN DER AVOIRD, P. BROEDER & K. YAGMUR
 2002, *De andere talen van Nederland: thuis en op school*, Bussum, Coutinho.
- EXTRA, G. & J.J. DE RUITER (RED.)
 2001, *Babylon aan de Noordzee. Nieuwe talen in Nederland*, Amsterdam, Bulaaq.
- EXTRA, G. & L. VERHOEVEN (EDS.)
 1998, *Bilingualism and migration*, Berlin, Mouton De Gruyter.
- EXTRA, G. & K. YAGMUR
 2002, *Language diversity in multicultural Europe. Comparative perspectives on immigrant minority languages at home and at school*, Paris, UNESCO/MOST (www.unesco.org/most/discus.htm).
- EXTRA, G. & K. YAGMUR (EDS.)
 2004, *Urban multilingualism in Europe. Immigrant minority languages at home and school*, Clevedon, Multilingual Matters.

- FISHMAN, J.
1977, "Language and ethnicity", in H. Giles (ed.), *Language, ethnicity and inter-group relations*, London, Academic Press, pp. 15-57.
- FISHMAN, J.
1988, "'English only': Its ghosts, myths, and dangers", *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 74, pp. 125-140.
- FISHMAN, J.
1989, *Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective*, Clevedon/Philadelphia, Multilingual Matters.
- HEETEN, J. DEN & A. VERWEIJ
1993, *Identificatie en registratie van etnische herkomst. Een handleiding voor registratie en beleid*, Den Haag, VNG Uitgeverij.
- JONG, S. DE & A. RIEMERSMA
1994, *Taalpeiling yn Fryslan. Onderzoek naar de beheersing van het Fries en Nederlands aan het einde van de basisschool*, Leeuwarden, Fryske Akademy (dissertatie).
- KROON, S. & T. VALLEN (EDS.)
2004, *Dialect en school in Limburg*, Amsterdam, Aksant.
- KRUYT, A. & J. NIESSEN
1997, "Integration", in H. Vermeulen (ed.), *Immigrant policy for a multicultural society. A comparative study of integration, language and religious policy in five Western European countries*, Brussels, Migration Policy Group.
- LONDEN, S. VAN & A. DE RUIJTER
1999, "Ethnicity and identity", in M. Foblets & C. Pang (eds.), *Culture, ethnicity and migration*, Leuven/Leusden, Acco, pp. 69-79.
- MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN
1991, *Concept-nota registratie en rapportage minderhedenbeleid*, Den Haag, Ministerie van BiZa.
- MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN
1992, *Registratie en rapportage minderhedenbeleid*, Den Haag, SDU.
- OAKES, L.
2001, *Language and national identity. Comparing France and Sweden*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- PHALES, K. & M. SWYNGEDOUW
2002, *National identities and representations of citizenship. A comparison of Turks, Moroccans and working-class Belgians in Brussels* (to appear), Brussels, Center for Interdisciplinary Studies.

- ROELANDT, T. & J. VEENMAN
 1991, *Beter meten 3. Identificatie en classificatie van allochtone personen in registraties en onderzoeken*, Rotterdam, Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- SMOLICZ, J.
 1980, "Language as a core value of culture", *Journal of Applied Linguistics*, 11, pp. 1-13.
- SMOLICZ, J.
 1992, "Minority languages as core values of ethnic cultures. A study of maintenance and erosion of Polish, Welsh, and Chinese languages in Australia", in W. Fase, K. Jaspert & S. Kroon (eds.), *Maintenance and loss of minority languages*, Amsterdam, Benjamins, pp. 277-305.
- VERKUYTEN, M.
 1999, *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen*, Amsterdam, Het Spinhuis.
- VERWEIJ, A.
 1997, *Vaststelling van etnische herkomst in Nederland. De BiZa-methode nader bekeken*, Rotterdam, ISEO.
- VERWEIJ, A. & T. ROELANDT
 1991, *Minderheden in Nederland. Identificatie van allochtonen, een haalbaarheidsanalyse*, Rotterdam, Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- YTSMA, J.
 1995, *Frisian as first and second language. Sociolinguistic and socio-psychological aspects of the acquisition of Frisian among Frisian and Dutch primary school children*. Leeuwarden: Fryske Akademy.